ՀԱՅՈՑ ԱՐՔԱ ԶԵՆՈՆ-ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԻՆՎԵՍՏԻՏՈՒՐԱՅԻ ՏԵՍԱՐԱՆՈՎ ՀՈՒՇԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Արթուր Մելիքյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
Վանաձորի պետական համալսարան
ՀՀ, Վանաձոր, Տիգրան Մեծի 36
Էլ. հասցե՝ arthurmelikyan@rambler.ru
Հոդվածը ներկայացվել է 21.04.2023, գրախոսվել է 27.11.2023, ընդունվել է տպագրության 11.12.2023
ORCID: 0009-0002-9922-2887
DOI: 10.53548/0320-8117-2023.3-241

Ներածություն

Հռոմեական կերպարվեստում վեհապետի կամ նրա լիազոր ներկայացուցչի կողմից կախյալ (կլիենտ) արքայի ինվեստիտուրայի մոտիվն առաջին անգամ դրսևորվել է Մ.Է. Լեպիդուսի՝ Ք.ա. 58 թ. թողարկած արծաթե դինարի դարձերեսին[1]: Սակայն, այս դրամի հորինվածքը, չնայած իր գեղարվեստական և կատարողական արժանիքներին, հռոմեական դրամահատության մեջ գեղարվեստական ընդօրինակման առարկա չի դարձել իր պատկերապատումի հնարածո բովանդակության[2], Մ. Լեպիդուսի անփառունակ գործունեության ու վախճանի մասին հիշողության կամ էլ մեկ այլ պատճառով: Այնպես որ, վաղ պրինցիպատի դարաշրջանում հռոմեական պաշտոնական կերպարվեստն արքայական ինվեստիտուրայի պատկերագրական տիպերի ստեղծումը սկսել է «մաքուր էջից»: Այդ ուղղությամբ առաջին քայլը կատարվել է 18 թ.՝ Տիբերիուս կայսեր (14-37 թթ.) որդեգիր Գերմանիկուսի կողմից պոնտական արքայազն Զենոնին (Զենոն-Արտաշես՝ 18-34 թթ.) Մեծ Հայքի արքա թագադրելու առթիվ թողարկված արծաթե երկդրախմաների և դրախմաների դարձերեսներին[3]:

Խնդրո առարկա հուշադրամները հայտնի են տակավին 1836 թ.: Սակայն մինչ օրս դրանք համակողմանի քննության չեն արժանացել՝ իրենց փոքր քանակի և տարբեր երկրների թանգարաններում ու մասնավոր հավաքածուներում ցրվածության պատճառով: Իսկ առանձին նմուշների քննության հիման վրա արված հետևություններն ամբողջությամբ չեն արտացոլում

[1] Kropp 2013a, 387, Sear 2000, N 373.
[2] Kropp 2013b, 31.
[3] Burnett, Amandry, et al. 1992, N 3629, 3630.

ո՛չ նրանց պատկերագրության շարժընթացը, ո՛չ էլ ներկայացված պատմական իրադարձության իրավաքաղաքական բովանդակությունը:

Զենոնի ինվեստիտուրայի առթիվ թողարկված հուշադրամները ստեղծվել են միօրինակ սխեմայով: Սակայն դրանց երեսի և դարձերեսի հորինվածքներում կան ակնառու տարբերություններ, որոնք վերաբերում են հռոմեական կեսարի դիմապատկերին, դարձերեսի պատկերների աստիճանակարգությանը, ինվեստիտուրայի ձևին, շնորհվող արքայական պատվանշաններին և այլն: Սույն հետազոտության մեջ քննության կառնվեն հիշյալ դրամների հայտնի օրինակների միջև առկա հորինվածքային և պատկերագրական ընդհանրություններն ու տարբերությունները, դրանց վրա արևելյան և հունահելլենիստական ավանդույթների հնարավոր ազդեցությունները և, իհարկե, դրանց թողարկման տեղի, ժամանակի ու նշանակության հարցերը:

Մեծ Հայքի արքա Զենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով հռոմեական դրամները

Զենոնի թագադրության տեսարանով հռոմեական հուշադրամները հազվադեպ են. դրամագիտական գրականության մեջ խոսքը 6 երկդրախմաների (այսուհետև՝ «G-Z dd») և 2 դրախմաների (այսուհետև՝ «G-Z d») մասին է: «G-Z dd»-ների մեկական օրինակ պահվում է Բեռլինի դրամական կաբինետում (այսուհետև՝ «G-Z dd B») (գույքահամար՝ 18200231) (**նկ. 1ա, բ**), Լոնդոնում՝ Բրիտանական թանգարանում (այսուհետև՝ «G-Z dd L») (**նկ. 2ա, բ**) և Փարիզում՝ Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում (այսուհետև՝ «G-Z dd P») (գույքահամար M6221) (**նկ. 3ա, բ**): «G-Z dd»-ների երկու օրինակ գտնվում են մասնավոր հավաքածուներում և պարբերաբար հայտնվում են դրամական աճուրդներում[4] (այսուհետև՝ «G-Z dd Lanz» (**նկ. 4ա, բ**) և «G-Z dd Kü» (**նկ. 5ա, բ**): Իր հերթին, Հ. Դրեսսելը հաղորդում է երկդրախմայի մի վնասված օրինակի մասին[5], որը, սակայն, չի հրապարակվել:

«G-Z d»-ներից մինչ օրս հայտնի են երկուսը: Առաջինը, որից, ինչպես երևում է, 1839 թ. և 1872 թ. իրենց գծանկարներն են կատարել Հ. Բորրելն ու Պ. Գարդները[6], պահվում է Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում (գույքահամար՝ M2193) (**նկ. 6ա, բ**): Երկրորդը, որը հայտնի է 1836 թվականից, հավանորեն գտնվում է Ռուսաստանում[7], բայց չի հրապարակվել: Հորինվածքային առումով «G-Z d»-ները և «G-Z dd»-ները նման են այն աստիճան, որ «Roman Provincial Coinage»-ի I հատորի հրատարակիչները նույնիսկ միակ

[4] Lanz 1999, Lot 178. Künker 2009, Lot 8623.
[5] Dressel 1898, 228, n. 2, tafel VI, N 5.
[6] Borrell 1840, Pl 1.1, Gardner 1872, Pl. 1.4.
[7] Burnett, Amandry, et all. 1992, N 3630.

Նկ. 1. ա, բ. Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով երկդրախմայի բեռլինյան նմուշը «G-Z dd B» - http://numismatics.org/ocre/id/ric.1%282%29.gai.59 (ներբեռնման օրը՝ 19.07.2022): **Նկ. 2. ա, բ.** Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով երկդրախմայի լոնդոնյան նմուշը «G-Z dd L» - https://numismatica-classica.la moneta.it/moneta/R-DDRCC/1_(ներբեռնման օրը՝ 19.07.2022): **Նկ. 3. ա, բ.** Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով երկդրախմայի փարիզյան նմուշը «G-Z dd P», - Leu Numismatik AG Auktion 61 (17-18. Mai 1995 Zürich) Lot 233. https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/3629 (ներբեռնման օրը՝ 2.08.2022): **Նկ. 4. ա, բ.** Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով երկդրախմայի «G-Z dd Lanz» նմուշը - Numismatik Lanz München, Auction 94 (22.11. 1999), Lot 178 https://www.acsearch.info/search.html?term=&company=86&auction=38 (ներբեռնման օրը՝ 2.08.2022): **Նկ 5. ա, բ.** Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով երկդրախմայի «G-Z dd Kü» նմուշը-Künker Auction 153 (14 Mart, 2009), Lot 8623/https://issuu.com/kuenkercoins/docs/a153 (ներբեռնման օրը՝ 28.08.2022): **Նկ. 6. ա, բ.** Հենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով դրախմայի փարիզյան նմուշը-https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/3630 (ներբեռնման օրը՝ 3.08.2022): **Նկ. 7. ա, բ.** Կալիգուլայի դրամը՝ Դրոմետալկես III-ի ինվեստիտուրայի տեսարանով (Burnett, Amandry, et all., The Roman Provincial Cooinage, Vol. I, 1992, no. 1722. Nomos AG obolos 24 (21 August 2022)/ https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=5923&lot=61 (ներբեռնման օրը՝ 28.08.2022): **Նկ. 8. ա, բ.** Անտոնինուս Պիուսի դրամը՝ Սոհեմոսի ինվեստիտուրայի տեսարանով. (Clasic Numismatic Group Auction 84, An Internet & Mail Bid Sale (May 5, 2010), Lot 1035 /https://issuu.com/cngcoins /docs/cng_mbs_84 (ներբեռնման օրը՝ 20.08.2022)): **Նկ. 9. ա, բ.** Անտոնինուս Պիուսի դրամը՝ քվադների արքայի ինվեստիտուրայի տեսարանով / https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_R-13460 (ներբեռնման օրը՝ 20.08.2022): **Նկ. 10. ա, բ.** Կապադովկիայի արքա Արիարաթես VI-ի դրախման. (Canepa M., Rival Images of Iranian Kingship and Persian Identity in Post-Achaemenid Western Asia, p. 214, Fig. 10):

տարբերությունը համարում են դրամի արժեքը (քաշը)[8]: «G-Z dd»-ների քաշը տատանվում է 7.47-7.66 գ., իսկ տրամագիծը՝ 21-30 մմ միջև: «G-Z d»-ները կշռում են 3.11-3.14 գ., իսկ տրամագիծը՝ 22 մմ է: «G-Z dd»-ների մեջ արծաթի բաղադրությունը կազմում է 86%, որը նույնական է Տիբերիուսի կառավարման վերջերին և Կալիգուլայի (37-41 թթ.) ու Կլավդիուսի (41-51 թթ.) օրոք հատված դրախմաների բաղադրությանը[9]:

Դրամների երեսին կետավոր երիզափակ շրջանակի մեջ պատկերված է Գերմանիկուսի՝ աջ դարձած դիմապատկերը, որի առջևից և հետևից «GERMANICVS CAESAR. TI. AVG. F. COS. II» = «Գերմանիկուս Կեսար, Օգոստոս Տիբերիուսի որդի, երկրորդ անգամ կոնսուլ (18 թ.-Ա.Մ.)» լեգենդն է ներկայացված, իսկ դարձերեսին՝ նրա կողմից 18 թ. Պոնտոսի հանգուցյալ արքա Լուցիուս Անտոնիուս Պոլեմոնի (Ք. ա. 37-8 թթ.) որդուն՝ Զենոնին, Մեծ Հայքի թագավոր կարգելու տեսարանը: Երկու պատկերներն էլ ճակատային և կանգնած դիրքով են, իսկ նրանց կողքին՝ վերից վար գրությամբ ARTAXIAS և GERMANICVS անուններն են: Ողջ հորինվածքն առնված է կետավոր երիզափակ շրջանակի մեջ:

«G-Z dd»-ների հորինվածքները շատ նման են, ինչի հիման վրա էլ «Roman Imperial Coinage I», «Roman Provincial Coinage I» և այլ հեղինակավոր կատալոգներում դրանք դասակարգվել են միևնույն համարի տակ: Սակայն ակնհայտ է, որ դրանք նույնական չեն: «G-Z dd»-ների երեսների համեմատական քննությունը նմանությունների հետ վեր է հանում նաև դրանց միջև առկա դիմապատկերային և դետալային (մազերի և դեմքի հարդարանք, քթի, ականջի ձև և այլն) տարբերություններ: Խնդրո առարկա դրամների վրա Գերմանիկուսի դիմապատկերներն ստեղծված են օգոստոսյան դասականության ավանդույթներով և հատկանշվում են ձևերի ընդհանրացմամբ: Հստակ արտահայտված են Գերմանիկուսի դիմագծերը՝ լայն գանգը, սապատավոր քիթը, սուր ծնոտը, երկար, մկանուտ վիզը: Գերմանիկուսի նմանությունն իր հոգեհայր Տիբերիուսին պայմանավորված է վաղ կայսրության պաշտոնական դիմապատկերի ավանդույթով: Չնայած որ Գերմանիկուսը Զենոնի թագադրությունն իրականացրել էր հասուն տարիքում (ծնվել է Ք. ա. 15 թ. մայիսի 24-ին), «G-Z d»-ի երեսին նա պատկերվել է պատանեկան հասակում՝ մի փոքր մտազբաղ դեմքով (**նկ. 6ա**): Գերմանիկուսը մտասույզ ու հոգնած տեսք ունի նաև «G-Z dd L»-ի և «G-Z dd P»-ի երեսին, մինչդեռ «G-Z dd B»-ի, «G-Z dd Lanz»-ի և «G-Z dd Kü»-ի երեսին նա ներկայացված է որպես ինքնավստահ, խրոխտ, առնական և նպատակասլաց երիտասարդ: Սրանցից «G-Z dd B»-ի և

[8] Burnett, Amandry, et all. 1992, 554. Մեկ դրախման համարժեք է մեկ հռոմեական դինարին, իսկ մեկ երկդրախման ու դրան համարժեք միավորները՝ երկու դինարի կամ կվինարիուսի (Burnett, Amandry, et all. 1992, 29, Butcher, Ponting 2014, 680):

[9] Burnett, Amandry et all. 1992, 554.

«G-Z dd Lanz»-ի դիմապատկերները նույնական են, իսկ «G-Z dd Kü»-ի դիմապատկերը մյուս երկուսից տարբերվում է մազերի և դեմքի հարդարանքի, քթի, ականջի ձևի և այլ աննշան դետալներով: Դրանց համեմատական քննությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանց փորագրիչները, մի կողմից, բավարարել են տվյալ անձին իդեալականացված ներկայացնելու հելլենիստական դիմարվեստի կանոնական սկզբունքը, մյուս կողմից, որոշակի տուրք են մատուցել նրա ինքնատիպ ու անհատական գծերին: Ակներև է նաև, որ «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի երեսի համար գործածվել է Գերմանիկուսի պատկերով մեկ առանձին դրոշմոց (**նկ. 1ա, 4ա**), մեկ այլ դրոշմոցով են ստեղծվել «G-Z dd L»-ի ու «G-Z dd P»-ի երեսները (**նկ. 2ա, 3ա**), իսկ «G-Z dd Kü»-ի երեսը (**նկ. 5ա**)՝ մի երրորդ դրոշմոցով, որի հեղինակը փորձել է հնարավորինս ընդօրինակել «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի երեսի դիմապատկերը:

Տարբերություններն ավելի էական են երկդրախմաների դարձերեսների հորինվածքներում: Այսպես, «G-Z dd B»-ի վրա պատկերներն ավելի բարձրահասակ են ու նրբակազմ, քան մյուս չորսի վրա, իսկ Գերմանիկուսն էլ ներկայացվել է Զենոնից նկատելիորեն բարձրահասակ (**նկ. 1բ**): «G-Z dd B»-ի, «G-Z dd L», «G-Z dd P»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի վրա պատկերները ճամբարային կարճ տունիկայով են և մկանուտ զրահով (cuirasses) (**նկ. 1բ, 2բ, 3բ, 4բ**): Իսկ «G-Z dd Kü»-ի վրա դրանք զրահի փոխարեն ներկայացված են գոտիավոր կարճ տունիկաներով (**նկ. 5բ**): «G-Z dd P»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի վրա տունիկաների գոտիների ծոպերը կախված են պատկերների աջ կողմից, «G-Z dd L»-ի վրա՝ Զենոնի աջ և ձախ կողմերից, բայց բացակայում են Գերմանիկուսի պատկերի վրա: «G-Z dd Kü»-ի վրա գոտու ծոպն առկա է միայն Զենոնի ձախ կողմին, իսկ «G-Z dd B»-ի վրա պատկերագրական այդ տարրն ընդհանրապես բացակայում է: Որոշակի տարբերություններ են առկա նաև միևնույն տիպի ներսում: Այսպես, «G-Z dd B»-ի, «G-Z dd P»-ի, «G-Z dd Lanz»-ի և «G-Z dd Kü»-ի դարձերեսներին Զենոնի մարմնի ծանրությունը հենված է աջ ոտի վրա, իսկ ձախն ազատ է, մինչդեռ «G-Z dd L»-ի վրա այն տեղափոխված է ձախ ոտքին: Հատկապես նշանակալից են Զենոնի գլխի հարդարանքի տարբերությունները. «G-Z dd B»-ի վրա խույրը (**θιάρα**) նման է սուրանկյուն եռանկյունու, «G-Z dd L»-ի, «G-Z dd P»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի վրա՝ ուղղանկյուն եռանկյունու, իսկ «G-Z dd Kü»-ի վրա այն նման է շրջած կճուճի: Վերոնշյալից բխող եզրահանգումը կարող է լինել մեկը. Զենոնի թագադրության տեսարանով մեզ հայտնի հինգ երկդրախմաների դարձերեսների համար գործածվել են չորս տարբեր դրոշմոցներ:

«G-Z d»-ի հորինվածքն արտաքուստ նման է «G-Z dd»-ների հորինվածքին: Սակայն կան նաև ակնառու տարբերություններ դրախմաների թե՛ երեսներին, թե՛ դարձերեսներին. Մասնավորապես «G-Z d»-ի երեսին Գերմանիկուսի պատանեկան պատկերն է, իսկ դարձերեսին՝ Գերմանիկուսն ու

Զենոնը ներկայացված են կարճ ճամբարային տունիկաներով, այլ է Զենոնի գլխի հարդարանքը, և տարբեր սխեմայով է ներկայացված Գերմանիկուսի թագադիր գործողությունը (**նկ. 7բ**):

Վերոնշյալ դիտարկումները հիմք են տալիս կարծելու, որ «G-Z dd»-ների և «G-Z d»-ի հորինվածքային ընդհանրությունները պայմանավորվել են սոսկ դրանց թողարկման առիթի նույնությամբ, թերևս նրանց միջև գոյացած ինքնատիպ ծագումնաբանական կապով: Ինչ վերաբերում է առկա տարբերություններին, ապա այդպիսիք չափազանց շատ ու արմատական են՝ դրամահատների անփութության արդյունքը համարվելու համար: Մեր համոզմամբ, դրանք ավելի շատ խոսում են այն մասին, որ «G-Z dd»-ների և «G-Z d»-ի թողարկումները կատարվել են տարբեր դրամահատական ավանդույթների շրջանակներում, ունեցել են տարբեր հասցեատերեր ու քարոզչական նշանակություն:

Պատկերների աստիճանակարգության սկզբունքը

«G-Z» դրամների ստեղծման ժամանակ ինվեստիտուրայի ժանրը բազում դարերի վաղեմություն և պատկերագրական հարուստ ավանդույթներ ուներ: Թե՛ Արևելքում, թե՛ հունահելլենիստական աշխարհում դրա կարևորագույն նպատակն է եղել թագադրության գործողությունը պարզեցված ներկայացնելը՝ այն նկատառումով, որ դիտողը միանգամից զանազանի դրա մասնակիցների կարգավիճակներն ու ճիշտ հասկանա այդ տեսարանի իմաստը: Դրան են ծառայել տվյալ ժանրի շրջանակում ստեղծված պատկերագրական կանոնները, որոնք անխախտորեն կիրառվում են՝ անկախ ստեղծագործության ձևից (ժայռաքանդակ, որմնանկար, դրամ և այլն): Արևելյան կերպարվեստում այսպիսի առաջին կանոնն իշխանություն շնորհողին հորինվածքի ձախ, իսկ իշխանություն ստացողին՝ աջ կողմում տեղ հատկացնելն է: Երկրորդը՝ չափի և կարևորության համեմատականության «ոսկե կանոնն» է[10]:

Առաջին կանոնը հավասարապես կիրառված է «G-Z d»-ի ու «G-Z dd»-ների հորինվածքներում: Սակայն պատկերների աստիճանակարգության արևելյան սկզբունքը պահպանված է միայն «G-Z d»-ի վրա. Գերմանիկուսի գերապատվությունը Զենոնի նկատմամբ, դիրքայինից զատ, արտահայտվել է նաև չափական սկզբունքով, և նա ներկայացվել է Զենոնից նկատելիորեն բարձրահասակ: Հակառակ սպասվածին՝ «G-Z dd»-ների վրա թագադրողի և թագադրվողի կարգավիճակների տարբերակման արևելյան «ոսկե կանոնն» անտեսված է: Գերմանիկուսն ու Զենոնը պատկերված են միօրինակ զինվորական հանդերձանքով՝ կարճ տունիկայով և «մկանուտ» զրահով (cuirasses), որը հետսելևկյան ժամանակաշրջանում Լևանտի և Փոքր Ասիայի հելլենիստական տիրակալների համար դարձել էր արքայականության յուրօրինակ

[10] Porada 1965, 203.

ատրիբուտ[11], իսկ պրինցիպատի սկզբներին ներմուծվել էր նաև կայսերական պաշտոնական կերպարվեստ: Ա. Կեֆելյանը պատկերների չափերի ու հանդերձանքի միօրինակությունը բացատրում է Զենոնի հռոմեական քաղաքացիությամբ և տվյալ դրամի՝ Կապադովկիական Կեսարիայում, այլ ոչ թե Հռոմում թողարկված լինելու հանգամանքով[12]: Սակայն կարծում ենք, որ տվյալ պատկերագրական իրողությունն ավելի ճիշտ կլինի բացատրել հելլենիստական կերպարվեստի ազդեցությամբ: Համենայն դեպս, բազմապատկեր հորինվածքներում պատկերների կարգավիճակները հարդարանքի ու խորհրդանշանների, երբեմն էլ՝ կից գրությունների միջոցով տարբերելը վերջինիս հատկանշական կողմերից մեկն էր: Այս տեսանկյունից խնդրո առարկա հորինվածքում պատկերների ինքնությունը լուսաբանող լեգենդներն ու Գերմանիկոսի ձախ ձեռքի նիզակն իրենց նշանակության լիարժեք բացատրությունն են գտնում: Իսկ ինվեստիտուրայի պատկերագրության արևելյան ավանդույթը «G-Z dd»-ների դարձերեսների հորինվածքներում արտահայտվել է սոսկ այնքանով, որ Գերմանիկուսին տեղ է հատկացվել հորինվածքի ձախ, իսկ Զենոնին՝ աջ կողմում:

Այսպիսով, «G-Z dd»-ների և «G-Z d»-ների հորինվածքներում պատկերների չափական, դիրքային ու հարդարանքի հարաբերությունների քննությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ «G-Z d»-ի հորինվածքը ստեղծվել է արևելյան պատկերագրության ազդեցությամբ՝ պահպանելով նրա աստիճանակարգության և կիրառականության սկզբունքները: Մինչդեռ «G-Z dd»-ների փորագրիչները փորձել են մեկ տեսարանի մեջ համադրել ինվեստիտուրայի պատկերագրության արևելյան և հելլենիստական սկզբունքները, սակայն դա կատարել են անհաշվենկատ, որի պատճառով էլ հորինվածքը դարձել է դժվար ընթեռնելի և նույնիսկ անհասկանալի: Ինչպես երևում է՝ խնդիրը հասկացվել է բավական վաղ, քանի որ Կալիգուլայի կողմից Թրակիայի արքա Ռյոմետալկես III-ի ինվեստիտուրայի տեսարանով դրամի[13] վրա պատկերների չափական տարբերակման խնդիրն ամբողջապես շտկված է (**նկ. 7բ**): Այդուհանդերձ, այդ մոտիվով I-II դդ. ստեղծված հռոմեական դրամների վրա թագադրողի և թագադրվողի աստիճանակարգման չափական (**նկ. 8բ**) և դետերմինատիվ (**նկ. 9բ**) սկզբունքների անկանոն դրսևորումներից[14] հետևում է, որ հռոմեական կերպարվեստը տվյալ ժանրում այդպես էլ միասնական կանոն չի ստեղծել, և դրանց ընտրությունը թողնված է եղել դրամահատարաններին[15]:

---

[11] Olbrycht 2016, 625.

[12] Kéfélian 2021, 107-108.

[13] Burnett, Amandry, et all. 1992, N 1722.

[14] Հմմտ. Մուշեղյան 1983, 99-100, Mattingly, Sydenham 1986, N 512, 619, 669, 1370, 1374, Sear 2002, N 3191, Վարդանյան 2004, 243-245, Abramzon 2002, 240, Fig. 1. Amandry, Burnett et all. 2017, N 1726:

[15] Հմմտ. Մուշեղյան 1983, 99-100, Sear 2002, 43:

Զենոնի Ինվեստիտուրայի պատկերագրությունը

Ինվեստիտուրայի պատկերագրության առանցքային կանոններից մեկը գահի հավակնորդին իշխանության նշան (անխ, օղակ, ապարոշ և այլն) շնորհելու գործողությունը հորինվածքի կենտրոնում ներկայացնելն է: Աստվածային ինվեստիտուրայի թեմայով ստեղծված հորինվածքներում իշխանությամբ օժտվող անձինք ակտիվ են և սովորաբար ներկայացվում են թեկնածուի արժանավորությունն ընդգծող հաղթողի կամ երկրպագողի հատկանշական կեցվածքով: Բայց քանի որ կախյալ արքաների իշխանությունը բխում էր բացառապես վեհապետի բարեհաճությունից, բնական է, որ արքայական ինվեստիտուրայի հորինվածքներում թեկնածուի հերոսականությունը կամ բարեպաշտությունն արտահայտող պատկերագրական տարրերն իրենց տեղը զիջում են նրա խոնարհությունն ու հավատարմությունը ցուցող տարրերին: Ընդ որում, երկու դեպքում էլ մշտապես արձանագրվում է գերակա կողմի իշխանության նշան «տալու» պահը, իսկ թեկնածուի «ստանալը» հասկացվում է կամ ինքնըստինքյան, կամ էլ՝ ձեռքի համապատասխան շարժից: Այս ձևով լրացուցիչ կերպով ընդգծվում էին հորինվածքում գործողության ուղղությունը, կողմերի դերակատարությունն ու կարգավիճակը: Ռյոմետալկես III-ի ինվեստիտուրայի տեսարանում նշված կանոնն ամբողջությամբ յուրացված է (**նկ. 7բ**): Մինչդեռ ակնհայտ է, որ «G-Z dd»-ների և «G-Z d»-ների հորինվածքներում այն դեռևս գտնվում է գեղարվեստական յուրացման փուլում: Մասնավորապես, դրա մասին են վկայում երկու պարականոն իրողություններ. ա) ինվեստիտուրայի գործողությունը հորինվածքի կենտրոնից տեղափոխված է Զենոնի պատկերի գլխամաս, բ) իշխանության խորհրդանշան շնորհելու գործողությունը ներկայացված է նկատելի բազմազանությամբ:

Վերոնշյալ պատկերագրական իրողություններից առաջինը դրսևորվել էր դեռևս Մ. Լեպիդուսի՝ վերը հիշատակված դինարի դարձերեսին: Սակայն, մեր համոզմամբ՝ «G-Z»-ի դրամների վրա նրա առկայությունը պայմանավորված է ոչ թե հռոմեական նախօրինակի, այլ տվյալ ժամանակահատվածի պարթևական դրամահատության մեջ տարածված պատկերատիպերի ազդեցությամբ[16]: Ավելի խնդրահարույց է իշխանությամբ օժտելու գործողության տարբերությունների հարցը: Ինվեստիտուրայի պատկերագրության հնամենի կարգի համաձայն, պետք է արձանագրվեր արքայականության պատվանշանի կամ դրա խորհրդանշանի շնորհման պահը: Մինչդեռ «G-Z d»-ների և «G-Z dd»-ների դարձերեսներին այն պատկերված է իրարից խիստ զանազան կերպով:

«G-Z d»-ի դարձերեսին Զենոնի արքայականությունն առարկայացված է խույրով, որն արդեն «դրված» է Զենոնի գլխին: Ընդ որում, «G-Z d»-ի՝ Հ. Բո-

[16] Հմմտ. Sellwood 1980, 42. 2-3, 47. 36, 49. 1-3, 52. 16-39, 53. 5, 53. 9-10, 53. 20, 54. 7, 59. 9:

ռելի ու Պ. Գարդների հեղինակած գծանկարներում Գերմանիկուսն ու Զենոնը ներկայացվել են իրենց աջ ձեռքերը խույրին հպած: Սակայն դրախմայի զննությունից ակներև է, որ խույրին ցուցամատով հպվում է միայն Գերմանիկուսը, իսկ Զենոնն աջ ձեռքը վեր է բարձրացրել՝ ի նշան մեծարանքի **(adoratio/προσκύνησίς)** կամ հավատարմության ուխտի **(dextrarum iunctio)**: Զենոնի աջ ձեռքի այդ շարժումը, որն առկա է նաև «G-Z dd P»-ի, «G-Z dd Lanz»-ի ու «G-Z dd Kü»-ի դարձերեսներին, կանոնական է դարձել արևելյան կախյալ արքաների ինվեստիտուրայի առթիվ հետագայում թողարկված հռոմեական հուշադրամների վրա:

«G-Z d»-ի դարձերեսին Զենոնի խույրին ցուցամատով դիպչելու Գերմանիկուսի գործողությունը ձևի առումով աննախադեպ է ինվեստիտուրայի պատկերագրության պատմության մեջ, քանի որ «տալու» կամ «տալ-ստանալու» տպավորություն չի ստեղծում: Այդ պատճառով որոշ ուսումնասիրողներ ներկայացված տեսարանի մեկնաբանությունից դուրս են թողել թագադրության գործողությունը[17]: Տեսականորեն պատկերագրական առկա վիճակը կարելի էր բացատրել դրամագործ փորագրիչի ցածր որակավորմամբ: Սակայն, մեր համոզմամբ, խնդրո առարկա պատկերագրական երկընտրանքն առաջացել է այն պատճառով, որ փորագրիչը, մի կողմից, Զենոնի՝ խույրով թագադրվելու ակտը խորհրդանշական ձևով ներկայացնելու փոխարեն փորձել է այն վերարտադրել նույնությամբ, մյուս կողմից՝ հավատարիմ է մնացել ինվեստիտուրայի պատկերագրության մեջ խույրի պասսիվ գործածության ավանդույթին: Անշուշտ, խույրն արքայական իշխանության հնագույն և ինվեստիտուրայի արարողություններում իրապես գործածվող խորհրդանշաններից է, որի տարբեր ձևերը հայտնի են Ք.ա. III-II հազարամյակների միջագետքյան, խեթական, էգեյան, այսրկովկասյան հուշարձաններից[18]: Ընդունված կարծիքի համաձայն՝ խույրը «խորհրդանշում էր աստվածների աշխարհի հետ արքայի ունեցած միջնորդական, այսինքն՝ սրբազան, կրոնական ֆունկցիաները»[19] և շեշտում էր «արքայի իշխանության օրինականությունը ներհանրութային միջավայրում՝ ըստ սովորութային իրավունքի»[20]: Սակայն Հին աշխարհի գեղարվեստական ավանդույթներին խորթ էին խույրի շնորհման տեսարանները: Հին Արևելքի շատ տիրակալներ (Նարամ Սին, Անուբանինի, Զիմրի-լիմ, Դարեհ I և այլք) իրենց ինվեստիտուրային քանդակներում պատկերվել են դիցերից իշխանության խորհրդանշան ստանալիս, բայց արդեն խույրով պսակված[21]: Պատկերագրական այս ավան-

[17] Հմմտ. Մուշեղյան 1983, 96:
[18] Դևեջյան 1986, 75-77:
[19] Մանասերյան 1997, 113:
[20] Ստեփանյան 2012, 47:
[21] Postgate, Roaf 1997, 151-153, Figs. 5, 8. Bradshaw and Head 2012, 4, Fig. I.

դույթը շարունակվել է հելլենիստական դարաշրջանում Մեծ Հայքի[22], Ծոփքի[23], Կապադովկիայի[24] դրամահատության մեջ անուղղակի, իսկ պարթևական դրամահատության մեջ՝ նաև ուղղակի ինվեստիտուրայի տեսարաններով հորինվածքներում[25]: Նշվածից կարելի է եզրակացնել, որ «G-Z d»-ի փորագրիչը հավատարիմ է մնացել հինարևելյան ավանդույթին և ներկայացրել է ոչ թե խույրի շնորհման տեսարանը, այլ խույրը՝ արդեն շնորհված: Սակայն նա լավ է պատկերացրել, որ խույրով պսակված Զենոնին ու նիզակը ձախ ձեռքում բռնած Գերմանիկուսին կողք կողքի, բայց միմյանց անհաղորդ ներկայացնելու դեպքում կշեղվի Զենոնի ինվեստիտուրան պատկերագրելու իր նպատակից: Ուստի տվյալ թեմայի շրջանակում մնալու համար փորագրիչը «G-Z d»-ի հորինվածք է ներմուծել արևելյան գեղարվեստական մտածողության մեջ խիստ ընտանի ձեռնադրությամբ ինվեստիտուրայի պատկերագրական սխեման[26] և Գերմանիկուսի աջ ձեռքը հպելով Զենոնի խույրին՝ ապահովել է հորինվածքում ինվեստիտուրայի գաղափարի գերակայությունը: Դա, մի կողմից, փաստում է, որ «G-Z d»-ի փորագրիչը քաջածանոթ է եղել արևելյան գեղարվեստական ավանդույթներին, մյուս կողմից՝ վկայում է այն մասին, որ նա ազատ է եղել վաղ կայսրության դարաշրջանի հռոմեական կերպարվեստին հատուկ գեղարվեստական սխեմատիզմից: Միևնույն հորինվածքում «առարկայաբար» և «ձեռնադրությամբ» իրականացվող ինվեստիտուրաների պատկերագրական մոտիվների համադրությամբ նա ստեղծել է հիրավի եզակի տեսարան, որը, չնայած «G-Z d»-ների ենթադրվող փոքր քանակությանը, էական ազդեցություն է թողել հռոմեական պաշտոնական կերպարվեստում արքայական ինվեստիտուրայի ժանրի կայացման գործում: I-II դդ. այդ թեմայով ստեղծված հռոմեական դրամների վրա իշխանությամբ օժտելու պատկերագրական ձևերի համադրություններ այլևս չկան: Բայց դրանց սխեմատիկ բազմազանությունից հետևում է, որ հռոմեական կերպարվեստում իշխանությամբ օժտելու ձևի ընտրությունը ևս թողնված է եղել դրամահատարաններին[27]: Այս պարագայում Մ. Տրայանուսի[28], Անտոնինուս Պիուսի[29] և Լուկիուս Վերուսի[30], այսպես կոչված, «Rex datus» տիպի դրամների վրա «ձեռնադրության» արևելյան սխեմայի նախապատվության փաստը կա-

[22] Leu Numismatic 2022, Lots 1407, 1424, 1426, Nercessian 2006, Pl. 1-95.

[23] Leu Numismatic 2022, Lots 1395-1396.

[24] Canepa 2017, 214, Fig. 10, Bertolami 2022, Lots 218, 228.

[25] Sellwood 1980, 24.45, 26.33, 27.28, 28.12, 28.14-15, 28.21, 33.13-14, 35.16-17, 36.20, 41.22, 42.2-3, 47.36, 49.1-3, 50.1-13, 50.16-17, 52.1-9, 52.16-39, 53.5, 53.9-10, 53.20, 54.7, 55.1-6, 56. 1-14, 57.1-17, 58.1-13, 59.9-10 60.2, 60. 4.

[26] Kramer 1963, 318, Емельянов 2003, 64. Mathiesen 1992, 125-128. Մելիքյան 2016, 72-78:

[27] Հմմտ. Sear 2002, 43, Մուշեղյան 1983, 99-100:

[28] Mattingly, Sydenham 1986, N 669, Sear 2002, N 3191.

[29] Mattingly, Sydenham 1930, N 619, Sear 2002, 43.

[30] Mattingly, Sydenham 1930, N 512.

րող ենք համարել հռոմեական պաշտոնական կերպարվեստում «G-Z d»-ների հորինվածքի ազդեցության պարզորոշ վկայություն:

«G-Z dd»-ների դարձերեսների ինվեստիտուրայի սխեման էապես տարբերվում է «G-Z d»-ների սխեմայից: Այստեղ արքայական պատվանշաններից մեկը՝ խույրը, արդեն «տրված» է Զենոնին, և Գերմանիկուան աջ ձեռքով պոնտական արքայազնի գլխին է մեկնել չհանգուցված ապարոշ (διάδημα): Հայտնի է, որ հելլենիստական դարաշրջանի սուվերեն արքայական իշխանության այս պատվանշանը Հռոմի քաղաքական ազդեցության ծիրում էապես փոխել է իր խորհրդանշական իմաստը: I դ. սկզբներից հռոմեահպատակ արքաներն իրենց դրամահատության մեջ ինքնաներկայացվել են ապարոշով[31], իսկ նրանց իշխանության աղբյուր կայսրերը՝ դափնեպսակով: Ուստի, որոշ վերապահությամբ կարելի է համաձայնել Ա. Կեֆելյանի այն կարծիքին, որ «G-Z dd»-ների դարձերեսի հորինվածքում Գերմանիկուաի կողմից Զենոնի խույրին ապարոշ կապելու գործողությունը նպատակ է ունեցել ցույց տալ, որ խույրով պսակված Զենոնը, այնուամենայնիվ, հռոմեահպատակ կախյալ արքա է[32]:

Ուշագրավ է «G-Z dd»-ների դարձերեսներին ապարոշ շնորհելու պատկերագրական ձևը:

I դ. միջերկրածովյան ավազանի դրամահատական կենտրոններում շատ տարածված էին աջ ձեռքով ապարոշ կամ պսակ մեկնած դիցերի պատկերատիպերը: Հետևաբար, «G-Z dd»-ների դարձերեսներին ապարոշի շնորհման տեսարան ստեղծելու համար փորագրիչը կարող էր ընդամենը նշված պատկերագրական ձևանմուշի մեջ դիցական պատկերը փոխարինել Գերմանիկուաի պատկերով: Սակայն նա գնացել է ինքնատիպ ուղով. տուրք տալով գրական լեզվում գործածվող «ապարոշ կապել» արտահայտությանը՝ նա փորձել է պատկերագրորեն վերարտադրել խույրի շուրջ ապարոշ կապելու գործողությունը: Սակայն բնական է, որ Զենոնի ու Գերմանիկուաի ճակատային դիրքով կողք կողքի ներկայացման պարագայում նրա այդ փորձը չի հաջողվել: Արքայական ինվեստիտուրայի պատկերագրական կանոնը պահանջում է, որ իշխանություն ստացող կողմը ներկայացվի պասսիվ՝ իր վեհապետի շնորհին սպասելիս: Մինչդեռ «G-Z dd B»-ի վրա Զենոնը բռնել է Գերմանիկուաի՝ անիրապաշտական ձևով խույրի հետևից իրեն մեկնած ապարոշի երկար, պարանանման երիզի ծայրից և կարծես պատրաստվում է օգնել կեսարին այն խույրի շուրջը բոլորելու և հանգուցելու գործում: Նույնպիսի տեսարան է «G-Z dd L»-ի դարձերեսին, որտեղ, սակայն, ապարոշը կենտրոնական մասում մի փոքր լայնացած է՝ հավանաբար դիտորդին հուշելու համար, թե ինչ է պատկերված: Ինքնին հասկանալի է, որ ապարոշի նշված

[31] Tacitus 1937, XV, 29. 3, 5, Suetonius 1914, III, 9.1, հմմտ. Kropp 2013b, 23.
[32] Kéfélian 2021, 107-108.

ձևն ու այն շնորհելու այդպիսի սխեման հիմնովին խաթարել է իշխանության խորհրդանշան «տալ-ստանալու» հարաբերության տեսողական արդյունքը: Ինչպես երևում է, այս խնդիրը հասկացվել է բավական վաղ, քանի որ ինվեստիտուրայի պատկերագրական անհարթությունն ամբողջապես շտկված է «G-Z dd P»-ի, «G-Z dd Lanz»-ի ու «G-Z dd Kü»-ի վրա, որոնց դարձերեսներին Գերմանիկուսը Զենոնին է մեկնել ոչ թե ապարոշի երիզ, այլ հանգուցված ապարոշ, որի պատկերագրական զուգահեռները լավ հայտնի են հռոմեական և պարթևական դրամներից: Իսկ Զենոնն էլ ներկայացվել է ոչ թե ապարոշից բռնած, այլ աջ ձեռքն արմունկից վեր է բարձրացրել՝ ի նշան ողջույնի, մեծարանքի կամ հավատարմության ուխտի:

Զենոն-Արտաշեսի ինվեստիտուրայի տեսարանով դրամների թողարկման վայրն ու ժամանակը

«G-Z dd»-ները և «G-Z d»-ները թվագրված չեն: Դրանց վրա բացակայում են նաև դրամահատարանների մենանշանները: Այդ հանգամանքը դժվարացնում է դրամների թողարկման ժամանակն ու վայրը որոշելը: Գերմանիկուսի տիտղոսի մեջ ժամանակագրական տարր պարունակող «երկրորդ անգամ կոնսուլ» արտահայտությունը վերաբերում է հռոմեական կեսարի պաշտոնական կարգավիճակին և անուղղակիորեն՝ դրամների վրա ներկայացված իրադարձությանը: Մինչդեռ, հարց է, թե որքանով է այն վերաբերում դրամների թողարկմանը: Այդ և նմանատիպ խնդիրների պատճառով մինչ օրս տարակարծություններ կան «G-Z dd»-ների և «G-Z d»-ների թողարկման ժամանակի, վայրի ու թողարկողի վերաբերյալ[33]: Արդի դրամագետները վերջերս հաճախակի են մեջբերում Դ. Ուոկերի կարծիքն առ այն, որ հռոմեական երկդրախմաներ թողարկվել են միայն Կլավդիոսի դրամական ռեֆորմից հետո, հետևաբար «G-Z dd»-ները չեն կարող նախընթաց ժամանակին վերաբերել[34]: Սակայն այդ փաստարկն այնքան էլ համոզիչ չէ: Ճիշտ է, «G-Z dd»-ների պատկերագրությունը բխում է կայսերական քարոզչության տրամաբանությունից, ինչը, սակայն, բավարար չէ դրանք կայսերական դրամահատությանը վերագրելու համար: Պետք չէ անտեսել, որ I դ. առաջին տասնամյակներին հռոմեական շատ նորաստեղծ նահանգներում շարունակվել է արծաթե ու բրոնզե երկդրախմաների թողարկումը[35], որոնց մի մասի վերաբերելը Օգոստոսի և Տիբերիոսի ժամանակներին որևէ կասկած չի հարուցում[36]: «G-Z d»-ների ու «G-Z dd»-ների ժամանակագրության ու թողարկ-

[33] Borrell 1840, 4-6, Dressel 1898, 228-229, Walker 1976, 44, Nercessian 2006, 169, Kropp 2013a, 383, Kovacs 2014, 19, Olbrycht 2016, 626, Kéfélian 2021, 107-108, Barrett 2019, 330.

[34] Walker 1976, 44.

[35] Burnett, Amandry et all. 1992, 6, 28.

[36] Burnett, Amandry et all. 1992, N 455, 1774, 2748-2787.

ման վայրի խնդիրներին իրատեսական լուծում տալու համար հարկ է պատշաճ ուշադրություն դարձնել դրանց նշանակությանն ու պատկերագրությանը: Պետք է կարևորել այն փաստը, որ «G-Z dd»-ներն ու «G-Z d»-ները հուշադրամներ են և թողարկվել են փոքր քանակությամբ: Մ. Աբրամզոնի կարծիքով, այսօրինակ դրամները նախատեսված են եղել ինվեստիտուրայի ծեսի ժամանակ հանդիսատեսների մեջ «շաղ տալու» համար[37]: Սակայն «G-Z dd»-ների ու «G-Z d»-ների դիմապատկերների ու հորինվածքների և, հատկապես, ինվեստիտուրայի գործողության ակնհայտ տարբերությունները պարզորոշ վկայում են այն մասին, որ դրանք միաժամանակ չեն թողարկվել և նույն նշանակությունը չեն ունեցել: Այս պարագայում հարց է ծագում, թե խնդրո առարկա երկու դրամական միավորներից որ մեկն է «G-Z» դրամների առաջին թողարկումը: Այս երկընտրանքի լուծման իրական բանալին թաքնված է Զենոնի թագադրության վերաբերյալ Տակիտուսի հաղորդման բառակազմում. «**Germanicus in urbe Artaxata, adprobantibus nobilibus, circumfusa multitudine, insigne regium capiti eius imposuit, ceteri venerantes regem Artaxiam consalutavere»**[38] - «Գերմանիկուսը Արտաքսատա քաղաքում մեծամեծերի հավանությամբ և շուրջը հավաքված բազմության ներկայությամբ նրա (Զենոնի - Ա.Մ.) գլխին դրեց արքայական պատվանշանը»: Հեղինակը հաղորդում է ինվեստիտուրան ոչ թե մի քանի, այլ մեկ արքայական պատվանշանով «**insigne regium**» իրականացնելու մասին: «Տարեգրություններում» ապարոշով ինվեստիտուրաների վերաբերյալ նա օգտագործում է **evincire** (կապել, հանգուցել) բայը[39], ուստի վերոնշյալ հատվածում նրա գործածած «**ponere»** (դնել) բայից հասկացվում է, որ խոսքը խույրի մասին է, ինչպես որ ներկայացված է «G-Z d»-ի վրա: Զենոն-Արտաշեսի թողարկած բրոնզե դրամների վրայի հայկական խույրի պատկերները դրա վերաբերյալ այլևս կասկած չեն թողնում[40]:

Մեր կարծիքով, «G-Z d»-ն իսկապես ունեցել է «արարողակարգային» նշանակություն, իսկ դրա թողարկումը, ժամանակի և տարածության առումով ներդաշնակելով Զենոնի թագադրությանը, իրականացվել է Արտաշատի դրամահատարանում[41]: Թերևս, դրանով կարելի է բացատրել «G-Z d»-ի վրա Մ. Լեպիդուսի՝ վերը հիշատակված դինարի պատկերագրական ազդեցության իսպառ բացակայությունը:

---

[37] Abramzon 2002, 241. Համապետական նշանակության արարողությունների (նոր արքայի գահակալություն, ամուսնություն) ժամանակ դրամ «շաղ տալն» ունեցել է արգասավորության խորհուրդ: Այս տեսանկյունից Արտաշեսի և Սաթենիկի պսակադրության ժամանակ «ոսկի տեղալու» մասին Մ. Խորենացու հաղորդումը պետք է համարել ոչ թե գեղարվեստական զեղում, այլ իրական ծեսի փոխաբերություն:

[38] Tacitus 1896, II, 56.

[39] Tacitus 1937, VI, 42, Tacitus 1952, XV, 2, հմմտ. Paterculus 1961, II, 122. 1.

[40] Kovacs 2014, 20, Leu 2022, Lot 1436-1438.

[41] Բասմաջեան 1936, 56, Պտուկեան 1971, 25-39, Մուշեղյան 1983, 96-97:

Տակիտուսի՝ Զենոնի խույրով թագադրվելու մասին հաղորդման հետ «G-Z d»-ի դարձերեսի պատկերագրության ներդաշնակությունից երևում է, որ դրամի պատվիրատուն ու փորագրիչը հասկացել են, որ դրամի հորինվածքում թագադրության իրական գործողության ցանկացած այլափոխում կամ դրա մեջ որևէ օտարոտի խորհրդանշանի ներմուծում կարող է հակասություն առաջացնել ծեսի մասնակիցների կենդանի և դրամների թողած տեսողական տպավորությունների միջև: Ուստի, նրանք հոգ են տարել, որ այդ ինքնատիպ հուշանկարն արտացոլի թագադրության ծեսի իրական տեսարանը:

«G-Z dd»-ները ոչ թե «արարողակարգային», այլ տեղեկատվական նշանակություն են ունեցել և կոչված են եղել հռոմեական հասարակությանը տեղեկացնելու Գերմանիկուսի արևելյան առաքելության մեջ առանցքային տեղ զբաղեցրած «հայկական խնդրի»[42] բարեհաջող լուծման մասին: Ուստի, բնական է, որ «G-Z dd»-ների դարձերեսներին Գերմանիկուսի ինվեստիտուրայի ձևն ու խորհուրդը փոխվել և համապատասխանեցվել են կախյալ արքաների թագադրության վերաբերյալ հռոմեական «ապարոշ կապելու» (diadema evincire) կարծրատիպին: Սակայն «G-Z dd»-ների՝ մեզ հասած հինգ օրինակների միջև առկա պատկերագրական և կատարողական տարբերությունները վկայում են, որ դրանց թողարկումը ոչ թե միանվագ, այլ հաջորդական բնույթ է կրել:

Դատելով «G-Z dd»-ների դարձերեսներին ինվեստիտուրայի գործողության պատկերագրական շարժընթացից՝ առաջինը հատվել է «G-Z dd B» ենթատիպը, որին հաջորդել է «G-Z dd L»-ն: Համոզվելու համար բավական է համեմատել, մի կողմից, «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի, մյուս կողմից՝ Կալիգուլայի՝ վերը հիշատակված դրամի դարձերեսի ապարոշի ձևերն ու այն շնորհելու եղանակները (հմմտ. նկ. 1բ, 2բ 7բ): «G-Z dd B»-ի դարձերեսին ապարոշը նման է երկար պարանի, իսկ «G-Z dd L»-ի վրա այն համեմատաբար կարճ և միջնամասում նկատելիորեն լայնացող երիզ է: Երկու դեպքում էլ դրանք հանգուցված չեն, իսկ դրանց շնորհման գործողությունն էլ ծայրահեղ անիրական է: Թեև Կալիգուլայի հիշյալ դրամի վրա ևս ապարոշը հանգուցված չէ, բայց այն իր ճակատային մասից սահուն ձևով նեղացող և բարակ ծոպերով վերջացող տեսք ունի, որը հնարավոր չէ, ապարոշից բացի, մեկ ուրիշ պատվանշանի նմանեցնել: Կալիգուլայի դրամի վրա ապարոշի շնորհման սխեման նույնպես համապատասխանեցված է ինվեստիտուրայի պատկերագրական կանոնին: Ընդ որում, չնայած դրամական փոքր (30.5 մմ) մակերեսին, փորագրիչն այստեղ հոգ է տարել, որ կայսեր և Թրակիայի արքայի աջ ձեռքերի շարժումները ճշտորեն արտահայտեն մեկի՝ տալու, մյուսի՝ ստանալու գործողությունները: Մեր համոզմամբ, Կալիգուլայի հիշյալ

[42] Tacitus 1896, II, 55.

դրամի համեմատ «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի հորինվածքներում առկա ոճական և կատարողական անհարթությունները պետք է պայմանավորել ոչ այնքան դրանց փորագրիչների ցածր որակավորմամբ, որքան արքայական ինվեստիտուրայի ժանրի յուրացման գործում նրանց կրած դժվարություններով: Այլ խոսքով՝ «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի վերոնշյալ պատկերագրական թերություններն ինքնին վկայում են, որ դրանց թողարկումները նախորդել են Կալիգուլայի նշված դրամի երևան գալուն: Ըստ այդմ, կարծում ենք, որ «G-Z dd B»-ն թողարկել է Գերմանիկուսը՝ 18-19 թթ., իսկ «G-Z dd L»-ն՝ մասնակի փոփոխություններով, հատվել է նրա հիշատակի առթիվ Տիբերիուսի կազմակերպած միջոցառումների շրջանակում կամ էլ դրանցից դուրս:

«G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի դարձերեսների երկու՝ արտաքուստ աննշան իրողություններն անվիճելի են դարձնում այն հանգամանքը, որ դրանք թողարկվել են Կապադովկիական Կեսարիայում: Նախ՝ ուշադրություն է գրավում այն փաստը, որ «G-Z dd B»-ի դարձերեսին Գերմանիկուան ու Զենոնը, երկու ծայրից բռնած, պահում են ապարոշը ոչ թե խույրի առջևից, ինչից կարելի կլիներ պատկերացնել, որ այն պետք է հանգուցվի ծոծրակին, այլ՝ հետևից: Դրանից հետևում է, որ դիտորդն ապարոշ կապելու գործողությունը մտովի ավարտելու համար նախ այն պետք է բոլորի խույրի շուրջը և ապա հանգուցի դրա դիմային մասում: Երկրորդ՝ պետք է կարևորել այն փաստը, որ «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի ապարոշի երիզը խույրի հետ խաչվում է վերջինիս միջին մասում: Դրանից էլ կարելի է եզրակացնել, որ դիտորդի երևակայության մեջ ապարոշը հանգուցվելուց հետո պետք է տեղ գտնի խույրի միջնամասում: Վերոնշյալ զույգ դիտարկումներն ինքնին հուշում են, որ «G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի փորագրիչը խույրի ու ապարոշի համակցության հարցում առաջնորդվել է ոչ թե հայկական դրամների օրինակով, որոնց վրա ապարոշը բոլորվում է խույրի ստորին մասում և հանգուցվում ծոծրակին, այլ աչքի առաջ է ունեցել բացառապես Կապադովկիայի արքա Արիարաթես VI-ի (Ք.ա. 130-116 թթ.) արծաթե դրախմաների (նկ. 10բ)[43] և օբոլոսների[44] օրինակը, որտեղ ապարոշը բոլորված է խույրի միջնամասում և հանգուցված դրա դիմային հատվածում:

«G-Z dd B»-ի և «G-Z dd L»-ի կեսարիական ծագման բացահայտումը հիմք է տալիս կարծելու, որ տեղական դրամահատարանի հելլենիստական ավանդույթների ազդեցությամբ են կատարվել նաև դրանց դիմապատկերի, ինվեստիտուրայի գործողության, պատկերների հանդերձանքի ու չափական հարաբերության և, իհարկե, Զենոնի խույրի ձևափոխությունները: Գերմանիկուսի մահվանից հետո նրա «G-Z dd B»-ն վերաթողարկվել է առնվազն չորս անգամ: Ցավոք, դրանց հաջորդական կարգը որոշելու համար միակ

[43] Canepa 2017, 214, Fig. 10, Bertolami 2022, Lot 218.
[44] Bertolami 2022, Lots 226-229.

միջոցը մնում է դրանց դարձերեսների պատկերագրության շարժընթացը: Ըստ այդմ, ավել կամ պակաս վստահությամբ կարող ենք ասել, որ «G-Z dd L»-ն եղել է երկրորդ թողարկումը, որը, ամենայն հավանականությամբ, կատարվել է Գերմանիկուսի մահվանից անմիջապես հետո: Ելնելով «G-Z dd P»-ի և «G-Z dd Lanz»-ի դարձերեսների նույնությունից, կարող ենք ենթադրել, որ դրանք հատվել են Կալիգուլայի օրոք: Նկատի ունենալով այն փաստը, որ «G-Z dd Kü»-ի դարձերեսին Զենոնի խույրը ձևով խիստ տարբերվում է մյուսներից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ այդ ենթատիպը թողարկվել է ամենավերջում՝ հավանաբար Կլավդիուսի օրոք: Իրողությունն այն է, որ նշված վերաթողարկումների ժամանակ ընդօրինակվել է «G-Z dd B»-ի հորինվածքի սխեման, բայց փոփոխվել են երեսի դիմապատկերը («G-Z dd L», «G-Z dd P»), դարձերեսին՝ պատկերների կանգնելու դիրքը («G-Z dd L»), Զենոնի խույրի ձևը («G-Z dd L», «G-Z dd P», «G-Z dd Lanz», «G-Z dd Kü»), հանդերձանքը («G-Z dd Kü»): Բայց ամենակարևոր փոփոխությունը, որով էապես հեշտացել է դրամի դարձերեսի հորինվածքի ընկալումը, եղել է ապարոշի երկար, պարանանման երիզը երկուատեք բռնելու տեսարանը հանգուցված ապարոշ շնորհելու պատկերով փոխարինելը:

Եզրակացություններ

Հռոմեական պաշտոնական կերպարվեստում կախյալ արքայի ինվեստիտուրան առաջին անգամ քարոզչության նյութ է դարձել պոնտական արքայազն Զենոնին 18 թ. Մեծ Հայքի արքա թագադրելու առթիվ թողարկված արծաթե դրախմաների ու երկդրախմաների վրա: Դրանք թողարկվել են տարբեր դրամահատարաններում, որոնց փորագրիչները գործել են իրարից տարբեր մշակութային ավանդույթների ծիրում: Դրախմաները թողարկվել են Արտաշատում՝ ինվեստիտուրայի արարողության ժամանակ հանդիսատեսների մեջ շաղ տալու նպատակով: Դիտորդի մոտ թագադրության ծեսի կենդանի և դրամի թողած տեսողական տպավորությունների միջև հակասություն թույլ չտալու նպատակով փորագրիչը յուրօրինակ ձևով համադրել է առարկայաբար և ձեռնադրությամբ իրականացվող ինվեստիտուրաների առանձին տարրերը՝ պահպանելով հորինվածքում պատկերների տեղաբաշխման և դրանց կարգավիճակները զանազանելու արևելյան կանոնները:

Երկդրախմաների թողարկումը ոչ թե միանվագ, այլ հաջորդական բնույթ է կրել: Առաջինը 18 թ. կամ 19 թ. թողարկվել է բեռլինյան ենթատիպը անձամբ Գերմանիկուսի կողմից Կեսարիայում: Դրա փորագրիչը ընդհանուր առմամբ ընդօրինակել է դրախմայի հորինվածքը, բայց նաև ազատորեն խմբագրել է այն՝ մի կողմից, հելլենիստական պատկերագրության ավանդույթների, մյուս կողմից, հռոմեական դիմարվեստի ու քաղաքական մշակույթի կարծրատիպերի համապատասխանությամբ: Մասնավորապես, նա

երկդրախմայի դարձերեսի ձեռնադրության գործողությունը փոխարինել է ապարոշի շնորհման տեսարանով: Բայց դա կատարել է անհաշվենակատորեն, որի հետևանքով հորինվածքը դարձել է դժվար ընկալելի: Գերմանիկոսի մահվանից հետո նրա երկդրախմայի վերաթողարկումների ժամանակ այդ խնդիրը լուծվել է, սակայն որոշ չափով ձևափոխվել են նաև դրախմաների երեսների ու դարձերեսների հորինվածքները:

Գրականություն

Բասմաջեան Կ. 1936, Հայկական դրամագիտութիւն եւ Հայաստանի վերաբերյալ դրամներ, Վենետիկ, «Սբ Ղազարի տպ.», 226 էջ:

Դևեջյան Ս. 1986, Թագակիր իշխանավորի պատկերը Լոռի Բերդի բրոնզեդարյան բնակավայրից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 8 (524), Երևան, էջ 75-81:

Մանասերյան Ռ. 1997, Հայաստանը Արտավազդից մինչև Տրդատ Մեծ, Երևան, «Արեգ», 215 էջ:

Մելիքյան Ա. 2016, Սալմաստի ժայռաքանդակը, Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 220 էջ:

Մուշեղյան Խ. 1983, Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում (մ.թ.ա. V դ. – մ.թ. XIV դ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 335 էջ, նկ. 43 թերթ:

Պտուկեան Զ. 1971, Հայաստանի վերաբերյալ հռոմեական դրամներ և մեդալիոններ, Վիեննա, Մխիթարեան Միաբանութիւն, 68 էջ:

Ստեփանյան Ա. 2012, Պատմության կերպափոխությունները Մեծ Հայքում, Գիրք Ա, Երևան, «Սարգիս Խաչենց-Փրինթինֆո», 385 էջ:

Վարդանյան Ռ. 2004, Լուկիոս Վերոսի օրոք Հայաստանում թողարկված պղնձե դրամներ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2, Երևան, էջ 234-253:

Емельянов В. 2003, Ритуал в Древней Месопотамии, СПб., «Петербургское востоковедение», «Азбука Классика», 320 с.

Abramzon M. 2002, The "Coronation" Coin of the Tracian King Rhoemetalces III, TALANTA. Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, Vol. XXXII-XXXIII (2000-2001), Amsterdam, p. 111-119.

Amandry M. Burnett A., et al. 2017, Roman Provincial Coinage, Supplement 4 (Volumes I-III, VII_1 and IX), Vol. I, http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/supp/rpc-supp-4.pdf (ներբեռնման օրը՝ 12.08.2022), 125 p.

Barrett A. 2019, Caligula: The Abose of Power, 2nd Ed., London and New York, «Routledge», 408 p.

Bertolami Fine Arts ACR Auctions, Auction 109 (4 May 2022), https://www.coinarchives.com/a/results.php?results=100&search=Ariarathes+VI (ներբեռնման օրը՝ 11.08.2022).

Borrell H. 1840, Coin of Artaxias, King of Armenia, The Numismatic Chronicle, Vol. II, June, 1839-April, London, p. 4-6.

Bradshaw J. and Head R. 2012, The Investiture Panel at Mari and Rituals of Divine Kingship in the Ancient Near East, Studies in the Bible and Antiquity 4, Provo, p. 1-42.

Burnett A., Amandry M., et all. 1992, The Roman Provincial Cooinage, Volume I, From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BG-AD 69) Part I: Introduction and Catalogue, London, «British Museum Press», Paris, «Bibliothèque Nationale», 702 p.

Butcher K., Ponting M. 2014, The Metallurgy of Roman Silver Coinage: From the Reform of Nero to the Reform of Trajan, Cambridge, «Cambridge University Press», 841 p.

Canepa M. 2017, Rival Images of Iranian Kingship and Persian Identity in Post-Achaemenid Western Asia, Persianism in Antiquity, Edited by Strootman R., Versluys M.J., Stuttgart, «Franz Steiner Verlag», p. 201-222.

Dressel H. 1898, Fortsetzung des Erwerbunges berichts, Zeitschrift für Numismatic, Band XXI, Herausgeben von H. Dannenberg, H. Dressel, J. Menadier, Berlin, «Weidmannsche Buchhandlung», S. 210-249.

Gardner P. 1872, On an unpublished Coin of Artavasdes II of Armenia, The Numismatic Chronicle and The Journal of the Numismatic Society XII, London, p. 9-15.

Kéfélian A. 2021, Armenia and Armenians in Roman Numismatics, Electrum, Vol. 28, Kraków, p. 105-134.

Kovacs F. 2014, Artaxias III and a Numismatic Enigma, Armenian Numismatic Journal, Ser. II, Vol. 10 (40), Published by Armenian Numismatic Soociety, p. 19-25.

Kramer S. 1963, The Sumerians: Their History, Culture, and Character, Chicago & London, The University of Chicago Press, 355 p.

Kropp A. 2013a, Crowning the Emperor: an Unorthodox Image of Claudius, Agrippa I and Herod of Chalkis, Syria 90, Beirut, p. 377-389.

Kropp A. 2013b, Kings without Diadems - How the Laurel Wreath Becoame the Insignia of Nabatean Kings, Archäologischer Anzeiger, N 2, Tübingen, p. 21-41.

Künker F. 2009, Münzen aus der Welt der Antike, Auction 153, (14 März) Osnabrüg, https://issuu.com/kuenkercoins/docs/a153 (ներբեռնման օրը՝ 03.08.22).

Lanz Numismatik München, Auction 94 (22.11.1999), https://www.acsearch.info/search.html?term=&company=86&auction=38 (ներբեռնման օրը՝ 11.08.2022).

Leu Numismatik AG-Web Auction 20 (16-18 Jul 2022), https://www.numisbids.com/n.php?p=sale&sid=5828 (ներբեռնման օրը՝ 20.08.2022).

Mathiesen H. 1992, Sculpture in the Parthian Empire, A Study in Chronology, II, Aarhus, «Aarhus University Press», 231 p.

Mattingly H. Sydenham E. 1986, The Roman Imperial Coinage, Vol. II, Vespasian to Hadrian, with an Introduction and 16 Plates, London, «Spink», 568 p.

Mattingly H. Sydenham E. 1930, The Roman Imperial Coinage, Vol. III, Antoninus Pius to Commodus, AD 138-192, London, «Spink and Son», 514 p. + XIV Pl.

Nercessian Y. 2006, Silver Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia, Armenian Numismatic Society, Special Publicatin N 11, Los Angeles, 212 p. +96 Pl.

Olbrycht M. 2016, Germanicus, Artabanos II of Parthia, and Zeno Artaxias in Armenia, Klio 98 (2), Berlin, p. 605-633.

Paterculus V. 1961, Compendium of Roman History, Translated by F.W. Shipley, London, «William Heinemann LTD», Cambridge, MA, «Harvard University Press», 432 p.

Porada E. 1965, The Art of Ancient Iran: Pre-Islamic Culture, New York, «Crown Publishers», p. 203.

Postgate N. Roaf M. 1997, The Shaikhan Relief, Al-Rāfidān, Vol. XVIII, Tokio, p. 143-156.

Sear D. 2000, Roman Coins and their Values, Vol. I, London, «Spink & Son Ltd», 532 p.

Sear D. 2002, Roman Coins and their Values, Vol. II, London, «Spink & Son Ltd», 696 p.

Sellwood D. 1980, An Introduction to the Coinage of Parthia, 2nd Ed., London, «Spink», 322 p.

Suetonius 1914, Lives of the Cesars, with an English Translation by J. C. Rolfe, in Two volumes, Vol. I, London, New York, «Harvard University Press», 497 p.

Tacitus 1896, The Annals of Tacitus with Introduction and Notes by H. Furneux, Vol. I, Books I-VI, Second Edition, London, «Oxford University Press», 691 p.

Tacitus 1937, The Annals, with an English Translation by J. Jackson, In Four Volumes, Vol. II, Cambridge, Massachusetts, London, «Harvard University Press», 432 p.

Tacitus 1952, The Annals, with an English Translation by John Jackson, Vol. IV, London, Cambridge, Massachusetts, «Harvard University Press», 432 p.

Walker D. 1976, The Metrology of the Roman Silver Coinage, Part I, from Augustus to Domitian, Oxford, Published by British Archaeological Reports, 159 p.

ՀԱՅՈՑ ԱՐՔԱ ԶԵՆՈՆ-ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԻՆՎԵՍՏԻՏՈՒՐԱՅԻ ՏԵՍԱՐԱՆՈՎ ՀՈՒՇԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Արթուր Մելիքյան

Ամփոփում

18 թ. Գերմանիկուս կեսարի կողմից պոնտական արքայազն Զենոնին (Արտաշես III) Մեծ Հայքի արքա թագադրելու առթիվ թողարկված հռոմեական դրախմաներն ու երկդրախմաները հատվել են տարբեր դրամահատարաններում և ունեցել տարբեր նշանակություններ: Դրախմաները հատվել են Արտաշատում՝ թագադրության ծեսի մասնակիցների մեջ շաղ տալու համար: Այդ իսկ պատճառով դրանց փորագրիչը ձգտել է իրապաշտորեն վերարտադրել նշված արարողության տեսարանը: Գործելով արևելյան կերպարվեստի պատկերագրական ավանդույթների ծիրում և պահպանելով դրա կանոնական սկզբունքները՝ փորագրիչը կարողացել է մեկ հորինվածքի մեջ համադրել առարկայական և ձեռնադրությամբ ինվեստիտուրայի առանձին տարրերը:

Երկդրախմաները թողարկվել են հաջորդաբար: Դրանցից առաջինը 18/19 թ. անձամբ Գերմանիկուսի կողմից Կեսարիայում հատվել է բեռլինյան («G-Z dd B») ենթատիպը: Դրա հորինվածքը համապատասխանեցվել է հելլենիստական պատկերագրության ավանդույթներին, հռոմեական դիմարվեստի սկզբունքներին ու կախյալ արքաների թագադրության պրակտիկային: Այդ ամենի շնորհիվ երկդրախմաների դարձերեսին պատկերները դարձել են համաչափ, իսկ ձեռնադրությամբ ինվեստիտուրայի ակտն էլ փոխարինվել է ապարոշի շնորհման գործողությամբ: «G-Z dd B»-ի հետագա վերաթողարկումների ժամանակ կատարված մասնակի փոփոխությունները պայմանավորել են երկդրախմաների առկա օրինակների միջև եղած տարբերությունները:

Բանալի բառեր՝ Գերմանիկուս, դրախմա, երկդրախմա, ինվեստիտուրա, հորինվածք, խոյր, ապարոշ:

ИКОНОГРАФИЧЕСКАЯ СИСТЕМА МЕМОРИАЛЬНЫХ МОНЕТ СО СЦЕНОЙ ИНВЕСТИТУРЫ АРМЯНСКОГО ЦАРЯ ЗЕНОНА-АРТАШЕСА

Артур Меликян

Резюме

Римские драхмы и дидрахмы, отчеканенные по случаю коронации Цезарем Германиком понтийского царевича Зенона (Арташеса III) на трон Великой Армении в 18 году, изготовлялись в разных монетных дворах и имели разное значение. Драхмы чеканились в Арташате, чтобы рассыпать их среди участников об-

ряда инвеституры. По этой причине гравировщики пытались реалистично воссоздать картину указанного обряда. Действуя в рамках иконографических традиций восточного изобразительного искусства и сохраняя его канонические принципы, гравировщики смогли в одной композиции сопоставить отдельные элементы двух видов инвеституры: предметной инвеституры и инвеституры через рукоположение.

Дидрахмы изготовлялись последовательно. Первый из них, берлинский подтип, («G-Z dd B») был лично отчеканен Германиком в Кесарии в 18/19 г. Его композиция была приведена в соответствие с эллинистическими иконографическими традициями, принципами римской портретной живописи и практикой инвеституры царей-клиентов. В результате этого изображения на реверсе дидрахм представлены пропорционально, а акт рукоположения в обряде инвеституры был заменен вручением диадемы. В дальнейшем, подтип «G-Z dd B» подвергся частичным изменениям: именно этим обусловлена разница между существующими образцами дидрахм.

Ключевые слова – Германик, драхма, дидрахма, инвеститура, композиция, тиара, диадема.

THE ICONOGRAPHICAL SYSTEM OF MEMORIAL COINS WITH ARMENIAN KING ZENON-ARTAXIAS' INVESTITURE SCENE

Artur Melikyan

Abstract

The drachms and didrachms with Pontic prince Zeno's (Artaxias III) investiture scene as king of Great Armenia, were minted in different mints and had different meanings. The drachms were minted in Artashat in 18 AD for dispersing among the participants of the crowning ceremony. That is why their engraver aimed to reproduce the mentioned ceremony scene realistically. Acting in the circle of iconographical traditions of Eastern Art and keeping its canonical principles, the engraver could combine in one invention the separate elements of two diferent schemes of investiture (investiture objectively and with ordaining).

Didrachms were issued in turn. The first of them, the Berlin subtype "G-Z dd B", was minted in Caesarea personally by Germanicus in 18-19 AD. The compositia of this didrachm was conformed to the traditions of Hellenistic iconography, to the principles of Roman portrait art and to the practice of the crowning of client kings. Approprietely, the images on the reverse of didrachms were made proportionate and the act of investiture with ordaining was replaced with the act of awarding a diadem. During later reissue of "G-Z dd B" partly changes were made which conditioned the differences between the present examples of didrachms.

Key words – Germanicus, drachm, didrachm, investitura, compositia, tiara, diadema.